

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

М.В.Довбенко, д-р екон. наук

Інститут відкритої політики

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО... НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

Висвітлено науковий внесок у світову інтелектуальну скарбницю американського економіста Едмунда Фелпса. За досягнуті результати проведеного ним аналізу міжчасових співвідношень у макроекономічній політиці йому присуджено Нобелівську премію 2006 року.

Ще на самому початку своєї науково-дослідної діяльності Е.Фелпс¹ виявив особливий інтерес до проблем економічного зростання. Його увагу привернув дивний результат – у деяких моделях швидкість економічного зростання наближається до відсоткової ставки. З розрахунків, зроблених на підставі моделі Солоу², виходило, що чим більша норма заощаджень, тим вищою є капіталооснащеність робітника у стані збалансованого зростання і, значить,

¹ Фелпс (Phelps) Едмунд народився 26 липня 1933 року в Іванстоуні (США). Ступінь бакалавра гуманітарних наук отримав 1955 року в Амхерст-колледжі, а ступені магістра і доктора – в Йельському університеті 1957-го і 1959-го відповідно. До викладання професорського курсу економіки в Пенсільванському університеті Е.Фелпс працював економістом у фірмі "RAND Corp.", у Массачусетському технологічному інституті та в Йельському університеті. Впродовж 1978–1979 років він викладав у Нью-Йоркському університеті, а 1982-го перейшов у Колумбійський, де і дотепер читає курс політичної економії. Він є автором кількох підручників, зокрема, "Економічна справедливість" (1973), "Альтруїзм, мораль і економічна теорія" (1975), "Уведення в політичну економію" (1985), а також монографій "Боротьба з інфляцією і теорія безробіття: застосування аналізу затрати-вигоди у плануванні грошової політики" (у співавт., 1972), "Дослідження з макроекономічної теорії" (1979, 1980), "Спад у Європі: реконструкція відкритої теорії" (у співавт., 1988), "Сім шкіл у макроекономічній думці" (1990) і багатьох наукових статей. Е.Фелпса запрошували як консультанта до таких авторитетних інституцій, як Сенат США з соціального забезпечення (1974), науково-дослідний департамент Міжнародного валютного фонду (1983), Організація економічного співробітництва і розвитку (1999). У 1983–1984 роках він був президентом Міжнародного атлантичного економічного товариства. Е.Фелпс – почесний професор Ренмінського університету, почесний доктор Мангеймського, Римського, Лісабонського, Паризького, Ісландського (Рейк'явік) університетів. Він також є почесним членом Американської економічної асоціації, членом Національної академії наук США, Американського економетричного товариства, Академії мистецтв і наук. Е.Фелпс унесений у список "Сто великих економістів після Кейнса".

² Модель економічного зростання Солоу розроблена для закритої економіки, в якій внутрішні інвестиції дорівнюють внутрішнім заощадженням і в якій немає міжнародної торгівлі. Насправді економічне зростання в державі відбувається лише за наявності міжнародних зв'язків. Модель Солоу легко модифікується для відкритої економіки. В неї включені тільки два з трьох можливих джерел зростання, а саме праця і капітал; технічний прогрес залишається поза її межами, проте ввести його в модель досить легко.

тим вищим є темп збалансованого зростання. Але зрозуміло, що таке зростання не є самоціллю. Тому наступним кроком, що логічно виходить із моделі, було визначення умов оптимального для суспільства економічного зростання.

На початку 1960 років цей крок одночасно і незалежно один від одного зробили кілька економістів (серед яких і майбутні нобелівські лауреати Дж.Мід і М.Алле). Але першим із цієї проблематики виступив Е.Фелпс, надрукувавши статтю, що вже стала знаменитою, – "Золоте правило накопичення: казка для фанатів зростання"³. Йому ж належить і термін "золоте правило накопичення капіталу", що ввійшов із того часу в широкий вжиток. Учений замислився, якої ж величини капітал захоче мати суспільство, що перебуває на траєкторії збалансованого зростання. Якщо він буде достатньо великим, то це гарантуватиме високий рівень виробництва, але дедалі більша його частина спрямовуватиметься не на споживання, а на накопичення – суспільство не зможе насолодитися плодами зростання. Якщо ж обсяг капіталу буде надто малим, то споживати можна буде майже все, що вироблено, але вироблено буде зовсім небагато! Десь посередині між цими двома крайностями, очевидно, треба шукати оптимальну для суспільства точку, в якій обсяг споживання буде максимальним.

Отже, рівнем "золотого правила" визнається такий рівень капіталооснащеності, який забезпечує найбільший обсяг споживання. На цьому рівні чистий граничний продукт капіталу дорівнює темпу приросту виробництва. Оцінки, зроблені для реальних економік, таких як економіка США, показують, що запаси капіталу є набагато нижчими від рівня "золотого правила". Щоб досягти цього рівня, необхідно збільшувати інвестиції і, відповідно, знижувати рівень споживання.

Розв'язання питання про збільшення накопичення капіталу вимагає зіставлення добробуту різних поколінь. Політик, який стурбований добробутом нинішнього покоління більше, ніж майбутніх, може відмовитися від мети досягнення сталого рівня за "золотим правилом". Натомість той, хто однаковою мірою турбується про всі покоління, дотримуватиметься його. Навіть притому, що нинішнє покоління споживатиме менше, всі майбутні покоління скористаються вигодами того, що вибір був зроблений відповідно до "золотого правила". Оптимальний темп накопичення капіталу вирішальною мірою залежить від того, як порівнюються інтереси нинішнього і майбутніх поколінь. Отже, за Біблейським золотим правилом, ми повинні ставитися до інших так, як хотіли би, щоб ставилися до нас. Тобто добробут будь-якого покоління є однаково важливим.

Таким чином, проведений Е.Фелпсом аналіз вибору між споживанням сьогодні та споживанням завтра (заощадженнями, інвестиціями у звичному сенсі чи в людський капітал) продемонстрував, що конфлікту поколінь,

³ *Phelps E. The Golden Rule of Accumulation: A Fable for Growthmen // American Economic Review. – 1961. – Vol. 51. – September. – P. 638–643.*

пов'язаного з цим вибором, можна уникнути – від збільшення заощаджень виграти можуть усі.

Модель Солоу і "золоте правило" є досить простими, але надзвичайно зручними в уживанні аналітичними знаряддями. За їх допомоги можливо досліджувати вплив на економічне зростання різних модифікацій виробничої функції, технічного прогресу, зміни норм заощаджень і оподаткування тощо.

Не меншу увагу Е.Фелпс приділяє проблемі залежності рівня виробництва від очікувань інфляції. До її вивчення він підійшов з позиції існування рівноваги на новій території неокласичних ринків – ринків, де немає безплатної, а отже, повної інформації. Як приклад він розглядає якийсь архіпелаг, жителі якого добре знають ситуацію лише на своєму острові. На кожному острові досягається рівновага попиту і пропозиції, але для того щоб зібрати інформацію про весь архіпелаг, треба подорожувати від одного острова до іншого.

Ця "острівна" модель передбачає таке мікроекономічне обґрунтування зміни макроекономічних перемінних. Якщо відбувається непередбачене скорочення грошового сукупного попиту, система реагує в короткостроковому періоді зниженням виробництва і цін, причому, як це передбачає кейнсіанська теорія, останні впадуть менше, ніж скоротився попит, і пропорційальним зниженням цін за незмінного рівня виробництва в довгостроковій перспективі – як це передбачає теорія загальної рівноваги. Причину "короткострокової ненейтральності" можна пояснити, повернувшись до нашого архіпелагу: жителі одного острова, стикаючись з падінням цін, сприймають це як падіння відносних цін на свій товар і, не знаючи, як ідуть справи на інших островах, скорочують обсяги продажів. Це скорочення дещо послаблює первісне падіння цін. Усвідомлення того, що скорочення попиту є загальним, а не локальним, має сприяти відновленню попередніх обсягів за ще нижчого, ніж первісний, рівня цін. Неважко помітити, що це пояснення ґрунтується на специфічному уявленні про формування очікувань. Лише тим, що очікування формуються повільно – люди подорожують від одного острова до іншого, пояснюється відхилення від стану довгострокової рівноваги.

Теоретики критикували Е.Фелпса за невідповідність між поведінкою людей за зміни цін на ринку і за формування очікувань. У першому випадку вона раціональна, у другому – ні. Ця невідповідність спонукала Р.Лукаса вдатися до передбачення раціональних очікувань. Уявна ситуація, коли національний ринок складається з островів, на кожному з яких не вистачає інформації про ціни на інших островах, дала можливість Е.Фелпсу сформулювати кілька важливих теоретичних висновків: 1) "ринок перебуватиме у стані рівноваги тоді і лише тоді, коли ціни (та інші змінні) відбивають правильні очікування з боку продавців і покупців стосовно цін, існуючих в інших місцях, – на інших островах чи в інших фірмах, у противному разі існує нерівновага"; 2) "економічна рівновага ... не визначається в тих самих термінах, що рівновага фізична. Стан спокою чи затухаючі коливання маятників не можуть бути ні рівновагою, ні нерівновагами в економічному сенсі, оскільки у маятників нема очікувань";

3) "може існувати рівновага раціональних очікувань, у якій кожний знає і використовує умовні очікування неспостережних цін, тобто статистично оптимальні прогнози, обумовлені доступною йому інформацією"⁴.

Подальші дослідження Е.Фелпса теж стосувалися макроекономічних проблем, актуальність яких не спадає і досі. Зокрема, на межі 1950–1960 років у центрі уваги громадськості та політиків були два основних показники стану економіки – темпи інфляції та рівень безробіття. Залежність між інфляцією і безробіттям активно вивчали фахівці-економісти. Так, 1958 року професор Лондонської школи економіки А.Філіпс надрукував статтю "Залежність між безробіттям і темпом зміни номінальної заробітної плати у Великобританії в період 1861–1957 років", яка згодом зробила його знаменитим. У ній дослідник довів існування оберненої залежності між рівнем безробіття і темпом інфляції. Він продемонстрував, що в періоди низького рівня безробіття для економіки характерна висока інфляція, і навпаки (А.Філіпс розраховував темпи інфляції через зростання номінальної заробітної плати, а не підвищення цін, але в даному разі ця відмінність не має принципового значення, тому що обидва способи вимірювання інфляції зазвичай дають близькі результати).

Через два роки після виходу у світ праці А.Філіпса американські професори П.Самуельсон і Р.Солоу опублікували статтю "Аналіз антиінфляційної політики", в якій підтвердили новацію і повідомили про наявність аналогічної оберненої залежності між інфляцією і безробіттям в економіці США. Виникнення цієї залежності вони пов'язували з тим, що високий сукупний попит, з одного боку, веде до зниження рівня безробіття, а з іншого – чинить тиск на підвищення заробітної плати і цін. Саме ці майбутні нобелівські лауреати дали назву оберненій залежності між інфляцією і безробіттям – крива Філіпса (рис. 1).

Вважалося, що без активної стимулювальної макроекономічної політики (головно бюджетної; грошовій відводилася здебільшого підтримувальну роль) економіка сама по собі схильна до депресій. У рамках цієї теорії від уряду вимагалось, маніпулюючи бюджетним дефіцитом, підтримувати сукупний попит на достатньому рівні, щоб уникнути неповної зайнятості, але водночас не доводити справу до надмірного попиту на працю, що призвів би до інфляції. Підвищення інфляції тоді вважали неминучою платою за скорочення безробіття, і треба було лише вибрати, що в певний момент важливіше. Крива Філіпса пропонувала урядовцям множину можливих комбінацій "рівень безробіття – темпи інфляції". Вона швидко стала наріжним каменем аналізу макроекономічної політики. Адже показники інфляції та безробіття 1960 років у США підтвердили таку залежність.

У деяких учених виникали сумніви щодо того, наскільки стабільною в часі є множина комбінацій "рівень безробіття – темпи інфляції". Чи виражає крива Філіпса залежність, на яку політики завжди можуть покластися? Пер-

⁴ Фелпс Э.С. Равновесие: Концепция с точки зрения ожиданий // Экономическая теория / Под ред. Дж.Итуэлла, М.Милгейта, П.Ньюмена. – М., 2004. – С. 280–284.

шим, ще 1967 року, спрогнозував нестабільність цієї кривої Е.Фелпс⁵, а наступного року з подібною логікою аргументів виступив відомий економіст М.Фрідман⁶. Незалежно один від одного вони прийшли до висновку про помилковість кейнсіанських підходів до використання цієї кривої через ігнорування в них проблем інформації в економіці. Праця Е.Фелпса, на відміну від М.Фрідмана, який здебільшого критикував пануючі на той час погляди, мала модельно-теоретичний характер. Спільна позиція учених щодо заперечення довготривалої взаємодії інфляції та безробіття була підкріплена такими двома аргументами.

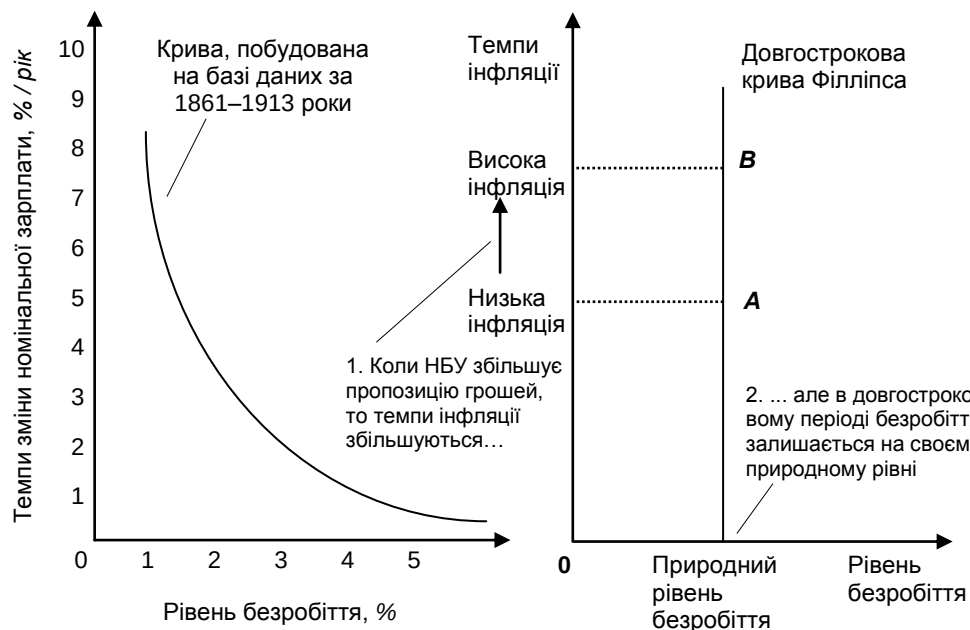

Рисунок 1. Крива Філіпса

Рисунок 2. Довгострокова крива Філіпса

Перший ґрунтувався на необхідності врахування існуючих серед суб'єктів господарювання інфляційних очікувань щодо відносних цін, рівня зарплати і цін. У короткостроковому періоді очікувана інфляція виступає як задана і в результаті вищі темпи фактичної інфляції визначають низькі показники реального безробіття. Проте в довгостроковому періоді у суб'єктів економіки формуються певні очікування темпів інфляції, що задані, скажімо, в Україні Національним банком (НБУ). Оскільки очікування мають властивість адаптуватися до фактично спостережних тенденцій, то фактична інфляція наблизитиметься до очікуваної; безробіття перебуватиме на природ-

⁵ Див.: *Phelps E.S. Phillips Curves, Expectations of Inflation, and Optimal Unemployment Over Time // Economica. – 1967.*

⁶ Див.: *Friedman M. The Role of Monetary Policy // American Economic Review. – 1968. – March.*

ному рівні. Виходить, що сталий компроміс між інфляцією і безробіттям може існувати лише в короткостроковому періоді, оскільки є неможливою тривала невідповідність між фактичною й очікуваною інфляцією. Тобто в довгостроковій перспективі підвищити зайнятість за рахунок більш високої інфляції нереально.

Другий аргумент (теоретичний) базувався на постулатах класичної теорії про те, що збільшення пропозиції грошей не впливає на реальні змінні, а лише пропорційно змінює ціни і номінальні доходи. Зокрема, зростання кількості грошей не впливає на фактори, що визначають рівень безробіття в економіці, такі як влада профспілок над ринком праці, роль стимулювальної заробітної плати чи ефективність пошуків роботи. Е.Фелпс і М.Фрідман дійшли такого висновку: якихось підстав вважати, що темпи інфляції в довгостроковому періоді пов'язані з рівнем безробіття, немає. Це означає, що органи, відповідальні за проведення грошово-кредитної політики, мають справу з вертикальною довгостроковою кривою Філіпса (див. рис. 2). Якщо, наприклад, темпи зростання грошової маси, які визначає НБУ, є невисокими, то, відповідно, і темпи інфляції невисокі й економіка перебуває в точці **A**. Якщо ж НБУ швидко збільшує пропозицію грошей, економіка характеризується високими темпами інфляції й перебуває в точці **B**. В обох випадках рівень безробіття прагне до нормального, або природного.

Е.Фелпс сформулював і першим опублікував гіпотезу природного рівня безробіття. Суть її полягає в тому, що кожній економіці властивий природний, або рівноважний, рівень зайнятості, за якого очікування індивідів, що пов'язані із змінами заробітної плати і цін, повністю відповідають реальному рівню цих змін. Будь-яка спроба уряду знизити рівень безробіття нижче за рівноважне значення за допомоги експансіоністської фіскальної та монетарної політики призведе до появи очікувань, пов'язаних із підвищенням заробітної плати і цін, що, своєю чергою, спровокує поведінку, яка підсилює інфляцію. І цей процес зупиниться лише тоді, коли безробіття знову досягне природного рівня, але вже за вищого рівня інфляції. Серед фінансистів як синонім показника рівноваги безробіття зазвичай використовується термін "NAIRU" (рівень безробіття, що не прискорює показника інфляції).

У чому ж полягає природність природного рівня безробіття? Е.Фелпс використав прикметник "природний" для опису рівня безробіття, до якого економіка прагне в довгостроковому періоді. Проте те, що рівень безробіття природний, не означає його бажаність для суспільства. Припустимо, якась незалежна профспілка використовує свою владу над ринком праці, щоб укласти договір про підвищення реальної заробітної плати деяким категоріям працівників вище рівноважного рівня. Отже, це буде виражено в надлишковій пропозиції робочої сили і, відповідно, підвищенні природного рівня безробіття. Такий рівень безробіття називають природним не тому, що він бажаний, а тому, що він перебуває поза впливом грошово-кредитної політики. Підвищення обсягу пропозиції грошей жодним чином не вплине на ступінь влади профспілки

чи на рівень безробіття. В цьому разі єдиний результат збільшення грошової маси – прискорення темпів інфляції.

На думку Е.Фелпса, гіпотеза природного рівня безробіття пов'язана, перш за все, з пошуком роботи, який був причиною основного, хоча в жодному разі не єдиного компонента безробіття. Кейнсіанська теорія трактує безробіття як вимушений процес і припускає, що безробітні люди активно шукають нове місце зайнятості. Дж.Кейнс, як і всі його попередники, визнавав, що, крім вимушеного "циклічного" безробіття, існує і "випадкове", пов'язане з реальними обставинами конкретних людей. Проте його завжди вважали незначним фактором, який дає лише 1–2% загальної кількості безробітних. У 1960 роках американський учений А.Алчіян і деякі інші економісти звернули увагу на те, що безробітні не завжди погоджуються на першу-ліпшу пропозицію, а шукають престижнішу і більш оплачувану роботу і знижують рівень своїх претензій поетапно, мірою того, як період безробіття затягується. Більше за те, оскільки пошуки роботи вимагають багато часу, люди, щоб знайти щось краще, можуть навіть залишити ту роботу, яку вже мають, і шукатимуть іншу тим довше, чим вищим є рівень виплат із безробіття.

У цьому плані важливу роль відіграв відомий "Збірник Фелпса" – "Мікро-економічні засади безробіття і теорія інфляції", опублікований під його редакцією⁷. В ньому за аксіому була прийнята націленість домогосподарств на максимізацію корисності, а фірм – на максимізацію прибутку, проте особливого значення набуло прийняття передумови про те, що отримання інформації пов'язане з витратами. На підставі цього було розроблено модель пошуку роботи. Е.Фелпс і співавтори аналізують висновки з моделі, прагнучи пояснити спостережуване співвідношення тих, хто звільняється за власним бажанням, і тих, хто звільняється за бажанням компаній, на американському ринку праці та явне зростання природного рівня безробіття в 1960 роках. Зазначена модель мала певні труднощі в поясненні емпіричних закономірностей ринку праці й тому деякі співавтори в подальшому обрали інші шляхи.

Дискусія щодо зазначених аргументів Е.Фелпса і М.Фрідмана тривала недовго. Уже на початку 1970 років усе на свої місця розставив чи не найважливіший аргумент –дійсність. Експансіоністська фінансово-бюджетна політика американського уряду (спричинена як зростанням державних витрат мірою продовження війни у В'єтнамі, так і прагненням керівництва Федеральної резервної системи утримати відсоткову ставку) призвела до того, що кількість грошей в обігу в 1970–1972 роках зростала приблизно на 13% на рік. Інфляція була високою, очікувана інфляція наблизилася до реальної, а рівень безробіття повернувся до 5–6% (як на початку 1960 років). До середини 1973 року громадськість переконалася в тому, що Е.Фелпс і М.Фрідман мали рацію: обернена залежність (як і можливість компромісу) між інфляцією і безробіттям у довгостроковому періоді відсутні.

⁷ Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory. Phelps E.S. et al (eds). – New York: W. W. Norton, 1970.

Визначення природного рівня безробіття стало найвідомішим відкриттям Е.Фелпса, воно ще кілька десятиліть тому було внесене в підручники, його широко використовують спеціалісти, які відповідають за монетарну політику, його включають в аналітичні моделі центральних банків різних країн світу.

Е.Фелпсом запропонований цікавий підхід до проблеми підвищення ефективності економіки від упровадження нових ідей, або, як він називає динамізму капіталістичної системи⁸. Він акцентує на вигодах і вадах цього динамізму: "...цей підхід застосовується для того, щоб зменшити кількість звільнень і скоротити рівень природного безробіття. Отже, динамізм забезпечує процвітання економіки з максимальною продуктивністю і можливостями для самореалізації"⁹.

⁸ Фелпс Э. Динамический капитализм // Мысль. – 2006. – Ноябрь. – № 10. – С. 68–72.

⁹ Там же. – С. 70.